

Aspecte lingvistice în *Triodul* de la 1726

Maria GIOSANU

The author presents the main linguistic features of a religious book from the XVIII-th century and outlines its main phonetic, grammatical and lexical peculiarities. The analysis is enriched with observations concerning the expressiveness of various linguistic elements.

Triodul de la 1726 este prima traducere tipărită a cărții *Triodului* în limba română cu grafie chirilică. Este un text liturgic, fundamental pentru cultul ortodox, cu un bogat și profund conținut imnografic, avînd o largă circulație în spațiul românesc, inițial sub formă manuscrisă și, ulterior, sub formă tipărită.

Document de limbă scrisă, *Triodul* de la 1726 constituie - prin particularitățile fenomenelor de limbă, de ordin fonetic, morfologic și sintactic și, în special, prin fondul lexical conținut - un material interesant pentru cercetarea filologică. Apariția sa în limba română se încadrează în activitatea de mare efervescență culturală de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, cînd în domeniul religios, toate eforturile se concentrează în direcția naționalizării cultului. În această epocă, creativitatea lexicală cunoaște o dezvoltare considerabilă. Cu toate acestea, din lista cărților traduse pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea lipsesc cu desăvîrșire textele cu caracter imnografic, textele imnografice traducîndu-se relativ tîrziu; de pildă (*Mineele* s-au tipărit în românește în cea de-a doua parte a secolului al XVIII-lea). Cărțile liturgice cu caracter poetic, conțin, într-o proporție ridicată, concepte teologice, care măresc gradul de complexitate al actului traducerii. Lexicul limbii române era încă sărac în cuvinte ce puteau reda exact conținutul termenilor din limba-sursă. În acest sens, Dositei Nottara, patriarhul Ierusalimului, un neobosit luptător pentru păstrarea purității ortodoxiei și care se opunea cu vehemență traducerii textelor sfinte în altă limbă decît în limbile clasice, vorbea de *puținătatea și îngustimea* limbii române, căreia îi lipsea vocabularul și *excepționalele mijloace de expresie ale limbii grecești* (Elian, 2003: 198).

Problema care se punea în cazul traducerii unor astfel de texte destinate cîntării, precum *Triodul*, *Mineiele*, *Octoihul*, *Catavasierul*, era nu doar de ordin dogmatic, însă, ci și de ordin muzical. Poezia liturgică era însoțită de

cîntări structurate pe prozodia limbii grecești sau slavone, iar la acel moment, încă nu exista în limba română posibilitatea de adaptare desăvîrșită a acestor cîntări, care trebuiau traduse în mod corespunzător din punct de vedere literar și melodic (Cartoian, 1980: 525). Era necesar ca limba română literară să aibă un grad suficient de dezvoltare și expresivitate, ca textul să-și păstreze solemnitatea și savoarea melodică pe care o avea în original. Faptul că textul *Triodului* sau al *Mineiului* este reprezentat într-o proporție destul de mare de bucăți muzicale motivează întîrzierea cu cîteva decenii a traducerii și tipăririi lor, după cum aprecia și N. Cartoian: „Dacă unele părți din aceste cărți, destinate citirii, puteau fi traduse ușor, altele în schimb, destinate cîntării (imnurile, în genere condacele, troparele, icoasele, irmoasele) nu puteau fi redată în românește așa de ușor, din cauza ritmului versificației (în cărțile grecești aceste imnuri sînt și în versuri) și din cauza necesităților cerute de glasurile melodiei bisericești” (Cartoian, 1980: 525).

Pentru a avea o oarecare imagine a limbii acestui text cu trăsături sudice, din prima parte a secolului al XVIII-lea, vom face o succintă prezentare a nivelului morfologico-sintactic și a celui lexico-semantic.

Textul conține substantive specifice limbii române vechi. De pildă, substantive care de regulă sînt *singularia tantum*, au mărci de plural: *sîngiuri*, *zăpăzi*.

Superlativul, care are o mare pondere, se formează cu prefixul *prea*: *preacinsti* (144^r); *preanevinovată* (117^r); *preaîndumnezeite* (145^r); *prealăudat* (26^r), sau cu adverbele *foarte*, *mult*, *îndelung*, *puțin*, plasate înaintea adjectivului sau după acesta: „și iată era multe foarte pre fața cîmpului și uscate foarte” (126^v); *mult-milostiv* (66^v); *îndelungă-răbdarea* (76^r).

Prezența adjectivelor antepuse substantivelor este un fenomen obișnuit în text, de exemplu: *arhieraticească bunătate* (IV).

Pronumele personal conjunct de persoana a III-a singular, feminin, acuzativ *o* este de regulă antepus auxiliarului: *casa pre care voi o ați răsipit* (78^v).

Pronumele personal *luiși* (*lui*+ *și* / *lui*, *însuși* / *sieși*) este o formă specifică textelor vechi: „Că ceta ce mîncă și bea nefiind harnic, județ mîncă luiși și bea, nesocotind Trupul Domnului” (72^r).

Alături de variantele pronumelului demonstrativ *acesta*, *aceasta*, am consemnat variantele cu afereza lui *a*: „Mai mult în Ierusalîmul cest pămîntesc nu voiu să pătinesc” (35^r); „Fuga, sîmbăta și iarna, spuînd Învățătorul al veacului al cestui de al șaptelea” (42^r); „împărăției ceștii trecătoare” (35^v).

În ceea ce privește categoria gramaticală a verbului, se poate observa din exemplele următoare că aceasta are forme specifice vechii limbi literare. De pildă *a adăuga*, are formă de conjugarea a III-a, *adaoge*: „Adaoge lor réle, Doamne, adaoge réle celor slăviți ai pămîntului” (32^v) sau *a cura* ‘a curge’ (< lat. *currere*): „Pre céea ce-i cura sînge, o am vindecat” (89^r).

Fenomenul iotacizării verbelor, caracteristic limbii române literare vechi - prezent și în unele graiuri actuale - este foarte bine reprezentat: *a mînea* are forma de gerunziu *mîind*: „în viermi șazi mîind afară supt văzduh” (58^f); *a cere* are forma de conjunctiv prezent *ceiu*: „aduc rugăciune și ceiu iertăciune” (34^v); conjunctivele *să împartă* și *să pieiu*.

Inversiunea pronumelor care însoțesc formele de indicativ prezent este un fenomen obișnuit într-un text vechi: „Voia-ți iaste să chiem ție muiere doică de la jidovi?”

Imperativul înregistrează o mare frecvență: „roagă-te!” (II16^f) „Iartă!” (3^v); „învredniceste-mă!” (II24^f); „miluieste-mă!” (136^f); „trezvește-te!”. Adverbul *au* (lat. *aut*), însoțit de adverbul *doară*, este semnalat de regulă în propoziții interogative. „Au doară te-au dăspărțit de ceata Apostolilor? Au doară te-ai lipsit de darul tămăduirilor? Au doară cu acéia au cinat, iar pre tine te-au lepădat de la masă?” (76^v).

Prepoziția *a* (lat. *ad*) este întâlnită în grupuri nominale cu valoare de genitiv-dativ de felul: „Păharul Tău cel de mîntuire a tot neamul omenesc”.

Inversiunile de felul: „Fost-au pre mine mîna Domnului” (126^v); „Închinămu-ne patimilor Tale, Hristóase!” (93^v); „și mai presus de firea a toată nașterea” (60^f), trădează influența modelului slavon, care dă unor construcții calchiate aspectul livresc și artificial, dar și caracterul constrîngător al respectării literalității în traducere. Cu toate acestea, textul prezintă, în general, o sintaxă mult mai naturală, consecventă și unitară în raport cu textele din epoca precedentă, partea a doua a secolului al XVII-lea¹. Presiunea modelului străin, dar și influența sintaxei populare au determinat apariția unor construcții de tipul: „A tot sfîrșitul am văzut sfîrșit, desfătăta e porunca Ta foarte” (113^f) sau „Apus-ai cu trupul în mormînt, Luceafărul cel neînserat, și nerăbdînd soarele să vază, s-au întunecat, încă fiind amiază-zî” (112^v).

În ceea ce privește nivelul lexical, se pot face cîteva observații asupra terminologiei religioase existente în textul *Triodului*. Ea aparține în egală măsură variantelor dogmatică, biblică și liturgică, dat fiind specificul textului, care include pe lîngă citatele biblice și imnologia ce abundă de termeni dogmatici și indicații tipiconale, legate de desfășurarea propriu-zisă a actului liturgic.

Termenii referitori la imnografie, cu cîteva excepții (*pesnă*, *sedelnă*, *podobie*) (Vintilescu, 1937: 113), sînt de asemenea de origine greacă. Cele mai multe cuvinte de origine slavonă se înregistrează în cazul lexemelor din registrul cultului liturgic propriu - zis, care, în general, s-au și menținut, dat fiind caracterul conservator și stabil al terminologiei ecleziastice românești. Cu toate acestea unele cuvinte de împrumut au cunoscut o stare de provizorat, un exemplu *plaștaniță* (Miklosich, 1862-1865: 571), care este o achiziție

¹ Vezi *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (1532- 1780), 1997.

vremelnică, neviabilă, astăzi fiind total necunoscut. Acest element slavon a fost înlocuit de termenul *aer*, mai precis de sintagma *sfințitul aer*².

Elementele lexicale slave, care s-au impus în perioada apariției primelor texte românești, au înlocuit uneori formele latine moștenite, dar fenomenul a fost și invers, mulți termeni ecleziastici de proveniență slavonă au fost dublați prin creații lexicale noi cu material morfematic autohton, determinând înlocuirea treptată a unora dintre ei, precum *diaconstvă*³, *polonoștniță*⁴.

Un aspect relevant este cantitatea impresionantă de sinonime, autorul traducerii utilizând două sau chiar mai multe cuvinte, de origini diferite, pentru a reda aceeași noțiune. De multe ori prezența seriilor sinonimice sînt motivate de muzicalitatea textului. Iată cîteva serii sinonimice care au o frecvență mai mare în text: *a (se) cumineca / a (se) pricestui; părinte / preot / popă; ectenie / diaconstvă; veșminte / odăjdii; catapeteasmă / zaveasă; a ajuna / a posti; drac / diavol / demon; spovedamie / mărturisire; greșeală / păcat; praznic / sârbătoare*.

Polisemantismul unor termeni abstracti, de natură filozofică (*cuget/minte/gînd*) întîlniți în text este un alt aspect, de semantică lexicală, ce merită a fi amintit. Dacă, prin natura lui, cuvîntul slav este potrivit pentru redarea unor obiecte de cult, elementul moștenit, sau împrumuturile grecești cu multiple valențe semantice sînt cu mult mai apte pentru exprimarea noțiunilor abstracte. Așadar observăm în textul *Triodului* că noțiunile filozofico-dogmatice sînt redade prin termeni moșteniți din latină și prin termenii împrumutați din greacă (*ipostas, pronie*).

Se constată un mare număr de forme lexicale calchiate după model slavon și grecesc, din care un procent ridicat sînt de fapt preluări ale creațiilor lexicale prezente în traducerile din partea a doua a secolului al XVII-lea. Se poate spune că rezultatul acestei traducerii este un text dotat cu coerență internă, limbă română fiind echilibrată și expresivă. Cu toate erorile insurmontabile oricărei traducerii din această perioadă, textul reprezintă o adevărată biruință a limbii române sub toate aspectele.

Registrul stilistic. *Triodul* este, înainte de toate, carte de profundă spiritualitate prin însăși tema sa centrală: pregătirea credinciosului, în perioada prepascală, în vederea întîlnirii tainice cu Hristos. *Să ne curățim simțirile și să-L vedem pe Hristos strălucind cu neapropiata lumină a Învierii* (*Penticostarul*, 1988: 15), spune una dintre cîntări. Este o carte de o frumusețe aparte. Un poem închinat omului, condiției sale dramatice, oscilante între păcat și virtute, între cădere și înălțare. Pentru redarea în limba

² Vezi *Dicționarul Limbii Române*, serie veche, Tom I, 1913, p. 54.

³ *Idem*, p. 162. Slavonismul *diaconstvă*, concurat de termenul grecesc *ectenie*, a dispărut cu timpul din lexic.

⁴ *Idem*, p. 615. Arhaicul *polonoștniță* a fost înlocuit de termenul *miezonoptică* creat prin calchiere, dar și astăzi mai este utilizat de către monahii în vîrstă din unele mînăstiri mai conservatoare. Vezi și A. Scriban, 1939, *Dicționarul limbii românești*, Iași, p. 1012.

română a acestui text tălmăcitorul a depus eforturi considerabile spre a nu știrbi nimic din sacralitate. Desigur că actul traducerii a presupus un cărturar instruit, cu multiple competențe lingvistice și în plus cu un înnăscut simț al muzicii. Deși nu a dat prioritate aspectului estetic, atenția fiind concentrată în redarea cât mai fidelă a conținutului, el a reușit să redea în limba română în mare parte lirismul cântărilor bizantine.

Transpunerea în limba-țintă a solicitat în mare măsură imaginarul lingvistic. Iată, de exemplu, imnul–slavă, pe glasul al 8-lea *Doamne, femeia*, din utrenia *Sfintei și Marei Marți*, creație poetică de o tulburătoare frumusețe mistică, ce trădează caracterul energic și sensibil în același timp al celebrei autoare bizantine, monahia Cassiana (Cassia) din secolul al IX-lea⁵: „Doamne, muierea ceea ce căzuse în multe păcate, cunoscînd Dumnezeuirea Ta, luînd rînduiala mironosițelor, au adus Ție mir mai nainte de îngropare, grăind: «Vai mie, că noapte îmi iaste aprinderea desfrînării; întunecoasă și fără lumină e pohta păcatului. Priiméște izvorul lacrărilor méle, Cela ce rîdici apa mării cu norii; pleacă–Te cătră suspinile méle céle de la inimă, Cela ce ai plecat ceriurile cu pogorîrea Ta cea negrăită. Săruta–voi preacurate picioarele Tale și le voi șterge pre ele iarăși cu părul capului meu, pre care Eva în rai prin sunet înfricoșat, auzind cu urechile, chemîndu–se, de frică s–au ascuns. Mulțimea păcatelor méle și adîncimea judecăților Tale cine le va urma, Mîntuitoriul sufletelor, Mîntuitoriul meu. Să nu mă treci pre mine roaba Ta, Cela ce ai milă negrăită»”.

Metaforele și imaginile plastice, de pildă, asocierea întunericii nopții cu întunericii patimii, trădează virtuțile poetice ale autorului traducerii care este de fapt mai mult decît un traducător, este un creator de limbă. Traducătorul imnograf, extrem de atent în păstrarea adevărului dogmatic (Vintilescu, 1937: 98), în *Stihira* pe glasul al 6-lea din *Slujba Sfintelor Patimi*, redă cu mare precizie ideea de cheneză din *Epistola către Filipeni* a Sfîntului Apostol Pavel, capitolul 2; el utilizează termeni simpli, dar, printr-o alăturare reușită, dă cîntării valoare de poem de o frumusețe neegalată în creația unui poet profan: „Astăzi să întinde pre lemn, Cela ce au întins pămîntul preste ape. Cu cunună de spin să încununează Împăratul îngerilor. În porfiră mincinoasă Să îmbracă Cel ce îmbracă ceriul cu norii; lovire au luat Cel ce au slobozit pre Adám în Iordán. Cu piroane S–au pironit Mirile biséricii. Cu sulița S–au împuns Fiiul Fecioarei...”.

Prezența propozițiilor exclamative și interogative potențează dramatismul desfășurării lirice în Slava pe glasul 5 de la Vecernia din Sfînta și Marea Vineri: „Pre Tine, Cel ce Te îmbraci cu lumina ca cu un veșmînt, pogorîndu–Te de pre lemn Iósif cu Nicódim și, vâzîndu–Te mort, gol, neîngropat, luînd plîns cu bună umilință și tînguind au grăit: «Vai mie, preadulce Iúsuse! Cum Te voiu îngropa, Dumnezéul meu? Sau cu ce giulgiu Te voiu înfășura?»

⁵ Pentru această informație vezi Cartoian, *op. cit.*, p. 14.

Sau cu ce mâini mă voi atinge de preacuratul trupul Tău ? Sau ce cântări voi cînta îngropării Tale, Milostive? »”.

Cuvintele specifice limbii române vechi, alese cu mare grijă de traducător păstrează frumusețea arhaică a textului. Iată în acest sens un fragment biblic din Pildele lui Solomon, din textul *Triodului* unde este elogiată femeia înțeleaptă: „Muiere bărbată cine va afla? ...Întru tărie și întru podoabă s-au îmbrăcat ... Gura sa s-au deșchis cu socoteală, și după lege și rînduială au făcut limbii sale. Strimte sînt primblările casii ei, și bucatele cu léne nu le-au mîncat... Plăceri mincinoase și frumuseți deșarte, muierești, nu sînt întru tine...”

Lamentația este prezentă mai ales în stihurile din *Canonul Slujbei Sfintelor Patimi*: „Vai mie, Fiul meu! Vai mie, lumina cea neapusă! Cea ce strălucești tuturor lumină, Soarele mării...”

Utilizarea sensurilor figurate sporește expresivitatea: „Pierdut-am frumusețea și podoaba cea dintîi zidită și acum zac gol și mă rușinez”.

Metafore reușite sînt prezente la tot pasul: „Facă-mi-să mie, Stăpîne Doamne, lacrămile méle Siluóam, ca să-mi spăl și eu luminele inimii și să Te văz cu gîndul pre Tine, Lumina cea mai nainte de véci...” „Îngropat-am chipul Tău și am stricat porunca Ta, toată frumusețea mi s-au întunecat și cu poftele mi s-au stins, Mîntuitoriule, făclia. Ci milostivindu-Te, dă-mi bucurie...”

Repetiția întărește convingerea în primirea iertării, stăruința în rugăciune: „Miluiește-ne pre noi, Dumnezéule, miluiește-ne! Mărturisească-ți-se Ție noroadele, Dumnezéule, mărturisească-se Ție noroadele toate! Milostivește-Te. Ca vameșul strig Ție, milostivește-Te!”. „Ușa Ta să nu mi-o încui atunce, Doamne, Doamne!”

Cu o mare frecvență apare comparația mai ales la nivelul frazei: „Precum să stinge fumul să se stingă; cum să topéște ceara de fața focului...”

În *Canonul cel mare* al Sfîntului Andrei Criteanul⁶, scriere consacrată ritualului liturgic din prima săptămîină a *Postului Mare*, se pot observa aceleași procedee stilistico-poetice specifice scrierilor liturgice cu caracter poetic. Dintre cele mai relevante sînt vocativele și verbele la imperativ. Prezența lor dominantă accentuează profunzimea rugăciunii, dar mai ales a pocăinței, a cererii insistente a iertării: „Ia aminte, Dumnezéule, ca un îndurător cu ochiul Tău cel milostiv, și priiméște ispovedania mea cea călduroasă...”

În același timp, aceste mijloace stilistice pun în evidență, cu mai multă pregnanță, relația intimă dintre cel ce se roagă și sfinți: „Tu, preacuvioasă Márie, ajută-ne! ”; „ Sfînte Andréi, roagă-Te lui Dumnezéu pentru noi!”

Structurile exclamative și interogativ-retorice, care înregistrează o mare frecvență, sporesc dramatismul relatării: „O, nespasă smerenie! O, streină

⁶ *Slujba Marelui Canon a Sfîntului Andrei de la Crit*, 1726, București.

naștere și prea minunată! O, cum Fecioara Te poartă pre Tine prunc în brațele sale, pre Făcătorul și Dumnezeu!”.

Concluzii

Limba *Triodului de la 1726* are un aspect arhaic pronunțat. Faptul poate fi observat din lexemele și citatele selectate din text. Este o limbă cu caracter învechit dar deosebit de frumoasă, expresivă și, mai ales, o limbă vie. Aducem în sprijinul acestei afirmații următorul argument. O comparație între această primă ediție în limba română și ultima ediție *Triodului*, apărută în anul 2000, ne pune în față două texte pe care le desparte aproximativ o perioadă 300 de ani, timp în care limba română literară a evoluat în chip firesc. Constatăm că cele două texte diferă foarte puțin în privința limbii.

Studiul lingvistic al *Triodului de la 1726* pune în evidență faptul că limba cultului este mult mai conservatoare decât cea vorbită sau decât limba literară.

Bibliografie

- Bria, Ion, 1981, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București
- Cartoian, Nicolae, 1980, *Istoria literaturii române vechi*. Postfață de Dan Simionescu, prefață de Dan Zamfirescu, Minerva, București
- Ciorănescu, Alexandru, 2002, *Dicționar etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru–Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București
- Dicționarul limbii române*. Tom I, 1913–1949, Editura Academiei, București
- Elian, Alexandru, 2003, *Bizanțul, Biserica și cultura românească*, Editura Trinitas, Iași
- Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532- 1780)*, 1997, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, coordonator Ion Gheție, Editura Academiei, București
- Makarios, Simonopetritul, 2000, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*. Editura Deisis, Sibiu
- Miklosich, Franz, 1862–1865, *Lexicon Palaeoslovenicum–Graeco–Latinium, emendatum et auctum*, Vindobonae
- Munteanu, Eugen, 2008, *Studii de lexicologie biblică*. Humanitas, București
- Onu, Liviu, 2000, *Terminologia creștină și Istoria Limbii Române*. Editura Academiei Române, București
- Penticostarul*, 1988, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București
- Scriban, August, 1939 *Dicționarul limbii românești*, Iași.
- Slujba Marelui Canon a Sfântului Andrei de la Crit*, 1726, București
- Triod slavon*, 1789, Kiev

Triod, 1726, București

Triod, 1731, Râmnic

Triod, 2000, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române,
București